

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного
управління та національної безпеки

Кафедра правознавства

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

РЕВУНЕЦЬ ГАЛИНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 342.82

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Генезис сучасного виборчого законодавства України

081 Право

Подається на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело _____ Г. А. Ревунець

Керівник роботи

Ляшенко Руслана Дмитрівна

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри правознавства

Житомир – 2020

Висновок кафедри правознавства за результатами попереднього захисту:

Протокол засідання кафедри правознавства № __ від «__» _____ 2020 р.

Завідувач кафедри правознавства

к.ю.н., доцент

(підпис)

Р.Д. ЛЯШЕНКО

«__» _____ 2020 р.

Результати захисту випускної кваліфікаційної роботи

Здобувачка вищої освіти Ревунець Галина Анатоліївна

захистила кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК

(підпис)

Т.П. Грушевська

АНОТАЦІЯ

Ревунець Г.А. Генезис сучасного виборчого законодавства України. Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 081 – Право. Поліський національний університет, Житомир, 2020.

Роботу присвячено комплексному та всебічному дослідженню генезису виборчого законодавства незалежної України, що забезпечує обрання представників влади на загальнодержавному та місцевому рівнях.

Проаналізовано ключові особливості мажоритарної та пропорційної виборчих систем, а також залежність вибору типу виборчих систем у різних країнах від форми правління, державно-територіального устрою та режиму, національного складу суспільства, історико-культурних цінностей, впливу зовнішніх чинників.

Проведено порівняльний аналіз європейських моделей виборчих систем пропорційного представництва. Сформульовані рекомендації та пропозиції щодо вдосконалення виборчого законодавства шляхом внесення змін та доповнень.

Ключові слова: *вибори, виборче законодавство, виборча система, виборчий процес, пропорційна система, мажоритарна система, Виборчий кодекс України.*

ANNOTATION

Revunets H.A. Genesis of modern election legislation of Ukraine. Qualification work on the rights of the manuscript.

Qualification work for a master's degree in 081 Law. Polissya National University, Zhytomyr, 2020.

The work is devoted to a comprehensive and comprehensive study of the genesis of the electoral legislation of independent Ukraine, which ensures the election of government officials at both the national and local levels.

The key features of majority and proportional electoral systems, as well as the dependence of the choice of type of electoral systems in different countries on the form of government, state and territorial organization and regime, national composition of society, historical and cultural values, the influence of external factors.

A comparative analysis of European models of proportional representation electoral systems is conducted. Recommendations and proposals for improving the election legislation by making changes and additions are formulated.

Keywords: elections, electoral legislation, electoral system, electoral process, proportional system, majority system, Electoral Codex of Ukraine.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....	9
1.1. Становлення сучасного виборчого парламентського законодавства.....	9
1.2. Генезис законодавства про вибори Президента України.....	13
1.3. Розвиток законодавства про місцеві вибори в Україні.....	16
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ.....	21
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБОРЧИХ СИСТЕМ.....	22
2.1. Позитивні та негативні аспекти мажоритарної виборчої системи.....	22
2.2. Переваги і недоліки пропорційної виборчої системи.....	26
2.3. Порівняльний аналіз європейських моделей виборчих систем.....	29
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ.....	33
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....	34
3.1. Виборчий кодекс України: новації та загрози.....	34
3.2. Механізми удосконалення виборчої системи України.....	38
ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ.....	41
ВИСНОВКИ.....	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	44

ВСТУП

Актуальність дослідження. Розвиток виборчого законодавства незалежної України носить безперервний, але вкрай нестабільний характер, а значна кількість змін, внесених до нормативно-правових актів, які регулювали порядок проведення виборів, свідчать про неефективність виборчої системи нашої держави та необхідність її реформування, про що неодноразово наголошувалося у звітах міжнародних місій спостереження за виборами. Пошук ефективної моделі виборчої системи є одвічним питанням демократичних соціально орієнтованих держав, відповідь на яке вони шукають шляхом проб і помилок. Для України важливе значення також має приведення національного виборчого законодавства у відповідність до європейських стандартів з метою належної реалізації виборчих прав громадян України й розбудови демократичної правової держави.

Дослідженням історії становлення інституту виборів та проблем виборчого процесу в Україні займалися В. Бебик, Н. Богашева, О. Галус, М. Головатий, Ю. Ключковський, О. Лавринович, М. Мельник, М. Ставнійчук, Ю. Тодика, В. Погорілко, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та інші. Однак всі ці дослідження носять фрагментарний характер та не охоплюють увесь спектр питань становлення і розвитку вітчизняного виборчого законодавства України.

Метою роботи є дослідити процес становлення та розвитку інституту виборів в незалежній Україні, а також внести пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного виборчого законодавства з урахуванням зарубіжного досвіду.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- дослідити процес становлення сучасного виборчого парламентського законодавства України;
- проаналізувати генезис законодавства про вибори Президента України;
- виявити тенденції розвитку законодавства про місцеві вибори;

- висвітлити позитивні та негативні аспекти мажоритарної виборчої системи;
- окреслити переваги і недоліки пропорційної виборчої системи;
- здійснити порівняльний аналіз європейських моделей виборчих систем;
- дослідити основні новації Виборчого кодексу України та ризики їх застосування;
- запропонувати шляхи вдосконалення сучасного виборчого законодавства України.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини, пов’язані з особливостями виборчого процесу та удосконаленням виборчого законодавства України.

Предметом дослідження є процес становлення і розвитку сучасного виборчого законодавства України.

Методологічну основу роботи складають методи: аналітичний і логічний методи дозволили здійснити відбір та аналіз інформації за темою дослідження. Історично-правовий метод сприяв визначенню розвитку досліджуваних відносин в історичному розрізі, зокрема, вивченню генезису виборчого законодавства (розділи 1). Порівняльно-правовий і описово-аналітичний методи застосовувалися при здійсненні аналізу і характеристики виборчих систем та їх моделей, які використовуються у країнах Європи (розділ 2). Для вивчення змісту нормативно-правових актів, що регулюють виборчий процес в Україні, був застосований формально-юридичний метод (підрозділ 3.1). При розробці рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення виборчого законодавства України використовувалися методи аналізу та синтезу, моделювання та прогнозування (підрозділ 3.2).

Апробація результатів дослідження. Окремі результати та висновки, отримані в ході проведеного дослідження, були предметом обговорення на засіданні кафедри правознавства ЖНАЕУ та науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі» (Житомир, 19 березня

2020 р.) [35]; Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи» (Львів, 18-19 вересня 2020 р.) [34]; Міжнародній науково-практичній конференції «Цінність права як найефективнішого регулятора суспільних відносин» (Харків, 2-3 жовтня 2020 р.) [33].

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення й висновки кваліфікаційної роботи можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого розвитку науки конституційного права і як підґрунтя для наукового вирішення проблем правового регулювання інституту виборів;

– *нормотворчій діяльності* – у процесі реформування та удосконалення вітчизняного виборчого законодавства;

– *правозастосовній діяльності* – для покращення виборчого процесу при проведенні виборів.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел (40 найменувань). Загальний обсяг роботи 48 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

1.1 Становлення сучасного виборчого парламентського законодавства

Пошук ефективної моделі виборчої системи є одвічним питанням демократичних соціально орієнтованих держав, відповідь на яке вони шукають шляхом проб і помилок. Для України важливе значення також має приведення національного виборчого законодавства у відповідність до європейських стандартів.

За роки незалежності України парламентські вибори проводилися 8 разів: у 1994, 1998, 2002, 2006, 2007, 2012, 2014, 2019 рр., так само неодноразово змінювалося виборче законодавство і виборчі системи, починаючи від мажоритарної системи абсолютної більшості й закінчуючи пропорційною системою з відкритими списками, що передбачена Виборчим кодексом України, який вступив в дію з 1 січня 2020 року. Ці зміни варто розглянути детальніше.

Парламентські вибори 1994 року, які здійснювалися на основі Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 1993 року за мажоритарною системою абсолютної більшості з двома турами, висвітлили ряд суттєвих недоліків даного законодавчого акту, адже не дозволили сформувати Раду в повному обсязі [24]. У зв'язку з цим у 1997 році виборчу систему було змінено на мажоритарно-пропорційну, відповідно до якої половина депутатів обиралася за пропорційною системою за закритими списками, а інша половина – за мажоритарною системою відносної більшості. Також було встановлено 4 % виборчий бар'єр для загальнодержавного виборчого округу [25].

Перед виборами до Верховної ради 2002 року знову відбулася модернізація виборчого законодавства, щоправда, без зміни виборчої системи, а стосувалася питань оптимізації виборчого процесу та вдосконалення виборчих процедур з метою покращення їх прозорості та відкритості. Процес прийняття

закону був складний та тривалим, а законопроект п'ятиразово ветоаний Президентом, був прийнятий 18 жовтня 2001 р. [26]. Він враховував рекомендації Організації з безпеки і співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ) та Ради Європи й містив ряд суттєвих новел, зокрема: регламентував права міжнародних спостерігачів і спостерігачів від партій та кандидатів (недоліком закону залишалася відсутність положень про позапартійних вітчизняних спостерігачів); оприлюднення протоколів результатів виборів; запровадження грошової застави замість збору підписів за кандидатів тощо [19].

Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 року разом зі змінами, внесеними у липні 2005 році [30], повертався до пропорційної виборчої системи і впроваджував ряд обмежень, що суперечили рекомендаціям ОБСЄ та Венеціанської комісії: кандидати могли балотуватися лише за списками партій або виборчих блоків, а концепція «імперативного мандату» обмежувала право депутата на перехід до іншої партії/блоку чи зміни фракції, знижено прохідний бар'єр для розподілу депутатських мандатів до 3%. Крім того, так і не було створено централізовану систему реєстрації виборців, списки виборців, які надавалися місцевими органами виконавчої влади, часто містили застарілу інформацію, включали дані виборців, що переїхали до інших округів, виїхали за кордон або померли, що залишало місце для маніпуляцій під час виборів [19]. Однак це не завадило провести вибори 2006 та 2007 років на основі даного Закону.

Чергове оновлення виборчого законодавства відбулося у 2011 році [27], Законом передбачалося повернення до змішаної виборчої системи та закріплювалася низка прогресивних положень: заборонено вносити виборців до списків у день виборів; передбачена можливість висування позапартійних кандидатів; збільшено виборчий бар'єр до 5%; надання необмеженого доступу засобам масової інформації до всіх публічних заходів, що стосуються виборів. До позитивних зрушень щодо належної організації виборчого процесу слід віднести застосування єдиного централізованого та комп'ютеризованого Державного реєстру виборців.

Однак і Закон 2011 р. не був позбавлений недоліків: ситуація, яка виникла внаслідок його застосування на виборах 2012 р., призвела до того, що на його підставі було неможливо встановити результати виборів у п'яти виборчих округах. Для проведення повторних виборів у цих округах виникла необхідність прийняття окремого Закону України «Про повторні вибори народних депутатів України в одномандатних виборчих округах № 94, 132, 194, 197, 223» [2, с. 33].

Парламентські вибори 2014 року проводилися на підставі Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 року [27] зі змінами, внесеними у 2013 та 2014 рр., з огляду на складні політико-економічні умови та загрозу територіальній цілісності й безпеці, часу на прийняття нового Закону не було.

Декларація Венеціанської комісії про стабільність виборчого законодавства проголошує, що основні елементи виборчого закону не можуть змінюватися менш ніж за рік до проведення виборів. Причинами нестабільності вітчизняного законодавства про вибори є невідповідність окремих положень виборчих законів Конституції України, відмінності у законодавчому регулюванні однакових виборчих процедур для різних виборів, відсутність системності і послідовності внесення змін до виборчого законодавства, колізійність виборчих норм та спроби політичних маніпуляцій результатами виборів [2, с. 35].

Питання кодифікації виборчого законодавства України неодноразово висловлювалося юристами, науковцями та авторитетними міжнародними організаціями (ОБСЄ та Венеціанська комісія). Проект Виборчого кодексу України, який отримав позитивний висновок Венеціанської комісії, було подано до парламенту у 2015 році та ухвалено у грудні 2019 року. Кодекс вперше в історії вітчизняного виборчого законодавства закріпив процедуру проведення парламентських виборів за пропорційною системою з відкритими регіональними списками.

Відповідно до статті 133 нового Виборчого кодексу України, який набрав чинності 1 січня 2020 року «вибори народних депутатів України здійснюються на засадах пропорційної системи за єдиними списками кандидатів у депутати у загальнодержавному виборчому окрузі, з яких формуються регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від партій» [4].

Дана модель виборчої системи передбачає:

- проведення виборів у єдиному загальнодержавному багатомандатному окрузі, поділ на 27 виборчих регіонів, межі яких збігаються з областями, за винятком Києва та Дніпропетровської області, де передбачено створити по 2 виборчих округи, а також Херсонської області та Автономної Республіки Крим, що об'єднані в один виборчий регіон (ст.138);

- право висування кандидатів у народні депутати України, у тому числі безпартійних, надано політичним партіям, загальнодержавний список партії повинен складатися не більше ніж із 450 кандидатів, регіональний повинен включати від 5 до 17 кандидатів (ст.154) [4];

- забезпечення гендерної рівності шляхом забезпечення присутності у кожній п'ятірці кожного виборчого списку не менше двох кандидатів кожної статі (п. 12 ст.154);

- можливість голосування як за партію, так і за конкретного кандидата в списку партії (ст.173);

- розподіл депутатських мандатів серед партій, які подолають бар'єр в 5% (ст.186).

Означені політико-правові аспекти оптимізації виборчого процесу та модернізації виборчого законодавчого надають оптимізму щодо ліберально-демократичної майбутнього України. Можна дійти висновку, що сучасний процес реформування парламентського виборчого законодавства потребує застосування системного, послідовного, взаємоузгодженого та науково обґрунтованого підходу з метою створення сприятливих умов для реалізації народом своєї влади й розбудови демократичної правової держави [34].

1.2 Генезис законодавства про вибори Президента України

Проблема нестабільності виборчого законодавства України багаторазово відзначалася у звітах міжнародних місій спостереження за виборами та ставила під сумнів ефективність проведення виборів в нашій державі. Експерти наголошували, що формування цілісної взаємоузгодженої законодавчої бази у сфері організації та проведення виборів має слугувати належній реалізації виборчих прав громадян України, яка позиціонує себе як демократична й правова держава.

Президентські вибори в Україні з часу проголошення її незалежності проводилися 7 разів (у 1991, 1994, 1999, 2004–2005, 2010, 2014, 2019 рр.), однак законодавча база їх проведення залишалася відносно стабільною порівняно з постійними змінами парламентського виборчого законодавства. Фактично було прийнято лише два закони «Про вибори Президента України» 1991 р. і 1999 р., проте практично зміни до останнього вносилися перед кожними наступними виборами Президента України. Стабільною ж при виборах глави держави залишалася мажоритарна виборча система абсолютної більшості [33].

Суттєвою відмінністю Закону України «Про вибори Президента України» від 5 липня 1991 року [28] від однойменного закону від 5 березня 1999 року була відсутність грошової застави як вимоги для реєстрації кандидатів, достатньо було зібрати 100 тисяч підписів громадян, а зі змінами 1994 року зазначені підписи мали бути зібрані не менш як по 1500 громадян у кожному із 2/3 виборчих округів. Крім того, право висувати кандидатів на пост Президента мали тільки політичні партії, їх виборчі блоки та збори виборців [39, с. 26].

Закону України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 р. закріплював умову для кандидатів про збір «не менш як мільйона підписів громадян України, які мають право голосу, в тому числі не менш як 30 тисяч громадян у кожному з двох третин регіонів, а також скасовував інститут призупинення активного виборчого права для осіб, що перебувають у місцях позбавлення волі» [29].

Нова редакція вищезазначеного Закону від 18 березня 2004 р. вперше закріпила інститут грошової застави у розмірі п'ятисот тисяч гривень, при

цьому норма про необхідність збору підписів у кількості 500 тисяч залишалася, остаточно виключена вона була лише у 2009 році. Незважаючи на ряд суттєвих змін, які мали сприяти прозорості виборчого процесу, закон містив дискримінаційні положення щодо безпартійних кандидатів та обмежував права спостерігачів щодо отримання копій виборчих документів, громадян на ведення передвиборної агітації на підтримку кандидатів, не розмежовував приватні і державні засоби масової інформації. Крім того, через відсутність чіткої термінології залишалося місце для політичних маніпуляцій [18].

Зрештою, вибори Президента 2004 року, що супроводжувалися масштабними фальсифікаціями, закінчилися Помаранчевою революцією і Верховним судом України були визнані недійсними, а уповноважені міжнародні організації висловили свої рекомендації щодо покращення якості виборчого процесу, які були частково враховані при прийнятті поправок до Закону «Про вибори Президента України» напередодні проведення повторного другого туру виборів. На думку міжнародних фахівців, зміни, які приймаються напередодні та безпосередньо під час виборчого процесу, є прямим порушенням принципів стабільності виборчого законодавства та правової визначеності [16, с. 141].

Вибори 2010 року знову проводилися за оновленою законодавчою базою, новаціями стало скасування положень щодо збору підписів та підвищення суми грошової застави до 2 мільйонів 500 тисяч гривень, що мало сприяти вирішенню проблеми масового висування технічних кандидатів. ОБСЄ/БДПІЛ та Венеціанська комісія висловили свої занепокоєння стосовно окремим положень Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів з питань виборів Президента України» від 21.08.2009 р., зокрема «обмежень щодо кандидатів, які мають судимість за будь-який умисний злочин; вимог до політичних партій, які повинні бути зареєстрованими протягом року до початку виборів; скорочення термінів виборчого процесу; механізму призначення і відкликання членів виборчої комісії, що створює простір для політичного тиску та неупередженості посадових осіб, які організують вибори; можливості

внесення змін до списку виборців за одну годину до завершення голосування; фінансування виборчої кампанії тощо» [18].

Отже, зміни до виборчого законодавства 2009 року лише частково враховували попередні рекомендації міжнародних інституцій, при цьому залишалися не врегульованими численні прогалини і суперечності, що потенційно створювали ризик політичних маніпуляцій і фальсифікацій.

Закон «Про вибори Президента України» лише протягом 2014 року [29] був змінений сім разів, щоб уможливити проведення позачергових виборів, які відбувалися в складних соціально-економічних та зовнішньополітичних умовах. Водночас міжнародна місія зі спостереження за виборами відзначила високий рівень прозорості виборчого процесу, але висловила свої рекомендації з приводу гармонізації і стабільності виборчого законодавства шляхом встановлення запобіжних заходів проти внесення змін перед виборами і безпосередньо під час виборчого процесу.

Також вбачається доцільним внесення змін до Закону України «Про Центральну виборчу комісію» з метою забезпечення її незалежності від політичних впливів. Так, стаття 31-1 вказаного закону закріплює право глави держави «ініціювати перед парламентом питання про дострокове припинення повноважень всього складу комісії, а парламенту – у будь-який момент припинити повноваження Центральної виборчої комісії (далі – ЦВК) за поданням Президента, яке ставить ЦВК у залежне становище від глави держави і парламентських фракцій» [32]. Тому в Законі «Про Центральну виборчу комісію» має бути закріплений принцип неупередженості, більш детально визначена роль парламентських фракцій в обранні членів ЦВК і конкретизовані підстави дострокового припинення повноважень всього складу ЦВК.

Вибори Президента України 2019 року були визнані ОБСЄ змагальними, демократичними і проведеними з дотриманням основоположних прав і свобод громадян, спостерігачі відзначали випадки порушень таємниці голосування, які, проте, не вплинули на результат волевиявлення.

Міжнародними експертами неодноразово наголошувалося на необхідності узгодження виборчих законів України та піднімалося питання кодифікації виборчого законодавства задля забезпечення принципу стабільності. При цьому дискусійним залишається питання конституційного регулювання виборів, адже деталізація в Основному законі активного і пасивного виборчого права шляхом встановлення додаткових цензів може призвести до подальшого звуження змісту й обсягу конституційного права громадян України обирати й бути обраним до органів державної влади та місцевого самоврядування [6, с. 40].

Отже, Виборчий кодекс України, який набрав чинності 1 січня 2020 року та отримав позитивний висновок Венеціанської комісії, однозначно є кроком вперед в частині забезпечення стабільності виборчого законодавства, проте він уже зазнав змін напередодні проведення напередодні місцевих виборів в Україні. Що ж стосується системи виборів глави держави, то вона практично не змінилася.

1.3 Розвиток законодавства про місцеві вибори в Україні

Процес формування органів місцевого самоврядування базується на принципі забезпечення балансу між локальними інтересами територіальних громад та владними амбіціями загальнонаціональних політичних сил, їх представництвом на місцях. Здатність місцевих органів влади поєднувати загальнодержавні та місцеві інтереси залежить від ефективності процедури їх формування та сталості правових норм, які регулюють виборчий процес. Водночас бажання політичних партій, зосереджених у парламенті, забезпечити максимальну присутність на місцевому рівні влади впливає на мінливість правил проведення місцевих виборів в Україні, ставлячи політичну доцільність у пріоритет. Місцеві вибори в незалежній Україні проводилися у 1994, 1998, 2002, 2006, 2010, 2015 і 2020 рр. [35].

Місцеві вибори 1994 року відбувалися за Законом України «Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних рад» від 24 лютого 1994 р. Згідно з Законом право висувати

кандидатів мали політичні партії, рухи, їх виборчі блоки, громадські організації, трудові колективи, збори громадян. Причому одна і та ж особа не могла бути кандидатом у депутати і кандидатом на посаду голови однієї і тієї ж ради. Обраним вважався кандидат у депутати, який одержав на виборах найбільшу кількість голосів виборців, що взяли участь у голосуванні, порівняно з іншими кандидатами, але не менш як десять відсотків голосів виборців, внесених до списку виборців. Кандидат на посаду голови ради вважається обраним при додержанні вимог, передбачених для кандидата у депутати, за умови, якщо за нього проголосувало не менш як 25% виборців, внесених до списку виборців [20].

Перед черговими місцевими виборами 1998 року було прийнято новий Закон України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», що запровадив на місцевих виборах мажоритарну систему відносної більшості, а також механізм самовисування кандидатів [21]. Положення частини третьої статті 30 вказаного Закону, згідно з яким рішення про реєстрацію кандидатів, які самовисунулися по виборчих округах, приймається окружною (територіальною) виборчою комісією за умови, якщо вони проживають або працюють на території цих округів, було визнано неконституційним згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 23.10.2003 р. [21].

Зміна виборчої системи місцевих виборів, а відповідно і законодавства, відбулася у 2004 р., коли було прийнято Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», який передбачав, що вибори депутатів обласних, районних, міських, районних у містах рад проводяться за пропорційною системою, а вибори депутатів сільських та селищних рад, сільського, селищного, міського голови – за мажоритарною системою відносної більшості [22].

Право на участь у розподілі депутатських мандатів отримали «місцеві організації партій (блоки), які подолали 3 % виборчий бар'єр (за умови, що

кількість голосів виборців дорівнює виборчій квоті або перевищує її), а нерозподілені мандати розподіляються між партіями і блоками, які подолали виборчий бар'єр, за методом найбільших залишків. Право висування кандидатів у депутати в єдиному багатомандатному виборчому окрузі Законом надавалося лише місцевим організаціям партій (блокам)» [6, с.37].

Даний нормативно-правовий акт мав значну кількість недоліків, частина з яких була виправлена шляхом внесення комплексних змін у грудні 2005 року, однак деякі питання, пов'язані з підготовкою та проведенням місцевих виборів, все ж залишилися неврегульованими [6, с.37].

Чергові зміни виборчого законодавства відбулися напередодні місцевих виборів 2010 року. 10 липня 2010 року було прийнято Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», яким на виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад було запроваджено змішану (мажоритарно-пропорційну) систему, а для депутатів сільських та селищних рад, сільського, селищного, міського голови залишилася мажоритарна система [23].

Закон, окрім запровадження змішаної системи у містах, заборонив «брати участь у виборах блокам політичних партій, створивши, у такий спосіб, не лише формальні перепони для обрання представників місцевих осередків загальнонаціональних, здебільшого опозиційних політичних союзів, але й об'єднань, які могли сформуватися у певній територіальній громаді для відображення її специфічних інтересів. Недоліком вбачається також відсутність норми, яка би передбачала механізм самовисування на виборах міських (районних у містах) рад» [37]. На практиці, це означало поширення принципів партійної централізації, яка не була врівноважена застосуванням принципу відображення локальних інтересів.

Процедура організації місцевих виборів 2010 року викликала критику міжнародних спостерігачів, громадських організацій, різних політичних сил, зокрема актуалізувалися проблемні питання щодо формування виборчих

комісій, підвищення якості списків виборців та відповідності системи обрання депутатів природі місцевого самоврядування.

Міжнародні та вітчизняні експерти наголошували на: політично незбалансованому складі виборчих комісій, відзначаючи відсутність справедливого представництва політичних сил і дисбаланс між представниками від правлячої партії та від опозиції; низькій кваліфікаційній підготовці членів комісій; проблемах функціонування реєстру виборців і виборчих списків. Незважаючи на прийняття напередодні нової редакції Закону України «Про Державний реєстр виборців», існувала колізійність між ним та спеціальним виборчим законом, наслідком якої було двозначне тлумачення терміну «адреса виборця», а також неможливість включення до списків виборців осіб, які вибули із попередньої виборчої адреси і ще не зареєструвалися за новою [17].

Новий Закон України «Про місцеві вибори» від 14.07.2015 р. знову повертався до пропорційної виборчої системи при виборі депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад, запроваджував мажоритарну систему абсолютної більшості при виборі міського голови у містах, кількість виборців у яких дорівнює або є більшою ніж 90 тисяч, залишалася незмінною мажоритарна система відносної більшості на виборах депутатів сільських, селищних рад, сільського, селищного, міського (де кількість виборців менша за 90 тисяч) голови, а також старост [31].

Вказаний Закон закріпив гендерну квоту, відповідно до якої «представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад повинно становити не менше 30 % від загальної кількості кандидатів у виборчому списку» [31]. Що стосується права висунення кандидатів, то його законодавець надав «громадянам України, які мають право голосу. Це право реалізується громадянами України, відповідно через республіканські в Автономній Республіці Крим, обласні, районні, міські, районні у містах організації політичних партій або самовисуненням». На відміну від попередніх законів, які надавали таке право ще громадським

організаціям та трудовим колективам, такий обмежений перелік способів висування кандидатів є прямим порушенням виборчих прав громадян України. Крім того, «місцева організація партії може висунути особу, яка є членом цієї політичної партії, або безпартійного громадянина» [31]. Аналогічні норми містилися і в інших виборчих законах України, що ніяк не сприяє формуванню авторитетних та сильних партій з гідними кадрами серед своїх членів [15, с. 560].

Також вважаємо за доцільне повернутись до практики збирання підписів виборців на підтримку кандидата, що дасть змогу здійснювати більш розсудливий і вмотивований вибір під час голосування, оскільки кандидат повинен буде довести до виборців свою передвиборну програму, і, ставши депутатом, виконати її, в іншому разі – його не оберуть на наступний термін. Ліквідації цієї процедури обумовлена бажанням депутатів спростити передвиборну агітацію та спосіб обрання, звести до мінімуму спілкування з електоратом. Аргумент на користь грошової застави щодо зменшення у такий спосіб кандидатів не працює і потребує пошуку нових шляхів і методів обмеження участі технічних кандидатів. А непомірні суми грошової застави лише обмежують право громадянина бути обраним [15, с. 561].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що в Україні вже сформувалась негативна політична традиція формування законодавчої бази виборів безпосередньо перед початком їх проведення. Це створює потенційно несприятливі умови для підготовки до місцевих виборів локальних лідерів і політичних груп, при цьому правова невизначеність виборчого процесу слугує реалізації політичних амбіцій ресурсно спроможними політичними суб'єктами.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Дослідження генезису виборчого законодавства України з часу проголошення її незалежності дає змогу дійти висновків, що воно носить нестабільний характер, часто змінюється напередодні виборів, підлаштовується під інтереси політичної еліти держави.

Цікавою була пропозиція Конституційної Асамблеї, яка існувала як допоміжний орган при Президентові України, але була ліквідована у грудні 2014 року, щодо внесення до Конституції положення про неможливість зміни виборчого закону за рік до дня проведення виборів. Ця норма мала слугувати гарантією стабільності, але водночас могла й гальмувати процес модернізації виборчого законодавства й пристосування його до викликів сьогодення. Наприклад, цьогоріч зміни до виборчого законодавства були внесені у зв'язку з необхідністю проведення місцевих виборів в умовах пандемії.

Питання оптимізації виборчого процесу та кодифікації нормативно-правової бази виборів багаторазово підіймалося уповноваженими міжнародними організаціями та вітчизняними експертами. Зміни повинні здійснюватися комплексно, системно, поступово та узгоджено для уникнення законодавчих прогалин і колізій, порушення принципу правової визначеності, адже якісно організований виборчий процес сприяє належній реалізації громадянами своїх виборчих прав з дотриманням міжнародних демократичних стандартів та правильному і точному встановленню результатів народного волевиявлення.

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБОРЧИХ СИСТЕМ

2.1 Позитивні та негативні аспекти мажоритарної виборчої системи

Мажоритарна система є найдавнішою і тривалий час залишалася єдиною виборчою системою. За даної системи переможцем вважається кандидат, який здобув більшість (відносну чи абсолютну) голосів від інших кандидатів, як правило, в одномандатному виборчому окрузі. За цієї системи «переможець отримує все», тому саме ця назва закріпилася у правовій доктрині Великобританії. Деколи мажоритарну систему називають «системою першого, хто прийшов до фінішу» [9, с. 127].

Критики мажоритарної системи стверджують, що вибори, проведені за принципом «переможець отримує все» ніяк не можна вважати чесними, оскільки не виконано умову рівного представництва. З іншого боку, практика застосування цієї системи в Сполучених Штатах Америки, які вважають еталоном демократії, доводить зворотне. Безперечною перевагою даної системи є встановлення двопартійності, а отже, стабільності [9, с. 127].

Для мажоритарної виборчої системи притаманний поділ на одномандатні виборчі округи, хоча «в деяких країнах використовують і багатомандатні виборчі округи. В одномандатних округах голосують, як правило, персоніфіковано, у багатомандатних – як за певних осіб, так і за партійними списками. Якщо мажоритарна система використовується у багатомандатних округах, вона називається системою представницького голосування. При такій системі кожен виборець має стільки голосів, скільки місць має бути заповнено, і кандидати з більшою кількістю зібраних голосів отримують місця, незалежно від того, який відсоток голосів вони фактично набрали» [11, с. 15].

Мажоритарна виборча система використовується в більшості держав світу, вдало відображаючи основоположні принципи демократії, серед них Великобританія, США, Нова Зеландія, Канада, Австралія, Франція, Японія.

Існує декілька різновидів мажоритарної системи залежно від способу встановлення переможця виборчої гонки, а саме:

– система абсолютної більшості (альтернативного голосування або система голосування у два тури) передбачає, що переможцем стає той кандидат, який набрав більше як 50 % голосів виборців (діє своєрідна формула – $50 \% + 1$ голос). Іноді цей різновид називають системою «подвійного одночасного голосу», адже якщо жоден з кандидатів не набрав абсолютної більшості голосів, проводиться другий тур виборів, в якому беруть участь кандидати, що набрали найбільше голосів виборців, або ж подолали встановлену законом межу голосів, а виборець, кандидат якого не вийшов у другий тур, має можливість проголосувати за іншого кандидата в порядку віддання другорядної переваги. У зв'язку з необхідністю проведення повторного голосування цю систему часто називають не результативною, оскільки активність виборців у другому турі, як правило, помітно знижується, а законодавець часто не встановлює ніяких порогів явки виборців, що можуть застосовуватись під час першого туру голосування, тому результати виборів не завжди в повній мірі відображають волевиявлення більшості виборців [3, с. 59];

– система відносної більшості, під час застосування якої переможцем стає кандидат, який набрав найбільшу кількість голосів по відношенню до інших кандидатів; за цієї системи голосування відбувається в один тур, як правило, без закріплення обов'язкового мінімуму участі виборців у голосуванні; недоліком цього різновиду мажоритарної системи є те, що вона не дає можливості врахувати інтереси усіх виборців округу, адже кандидат може бути обраним меншістю виборців, хоча і відносною їх більшістю на момент голосування [3, с. 59]. Іноді ці різновиди використовуються одночасно, наприклад, при виборах депутатів в I турі голосування застосовується система абсолютної більшості, а в другому – відносної;

– система кваліфікованої більшості, за якої кандидату потрібно набрати встановлену законом кваліфіковану більшість (як правило, $2/3$ чи $3/4$) голосів виборців; застосовується дуже рідко через високу не результативність [3, с. 59], адже така солідарність виборців фактично неможлива.

Серед основних переваг мажоритарної виборчої системи можна виділити:

1) наявність постійного зв'язку між кандидатом та електоратом, завдяки чому кандидати добре знають стан справ у своєму виборчому окрузі, інтереси виборців, а виборці, у свою чергу, мають уявлення про те, кому передають свої владні повноваження, голосуючи за конкретну людину [3, с. 59];

2) простота у підрахунку голосів;

3) на виборах перемагають представники більш впливової політичної сили в державі, що сприяє витісненню з органів влади представників малих партій [3, с. 59];

4) сприяє виникненню і закріпленню тенденції до становлення двопартійності, а в умовах стабільної двопартійної системи створюються можливості для формування ефективного і стабільного уряду [3, с. 59];

5) можливість контролю за діяльністю депутата, його робота в інтересах виборців й індивідуальна відповідальність перед ними;

6) потенційний демократизм, оскільки переможця підтримує більшість виборців.

Прихильники принципу «переможець отримує все» наголошують на тому, що збільшення кількості мандатів, на які може претендувати в парламенті більшість, що складається з представників партії-переможниці, ускладнює створення коаліції партій, що залишилися в меншості, здатної блокувати реалізацію програми «мандата народного довіри». Таким чином, мажоритарна система допомагає уряду відповідати критерію ефективності, тоді як в деяких країнах система пропорційного представництва сприяє появі в парламенті такої кількості ворогуючих і конкуруючих партій і блоків, що сформувати коаліційну більшість стає дуже важко, а якщо навіть це вдається, то вона дуже нестабільна. В результаті ефективність уряду різко знижується [9, с. 132].

Водночас мажоритарній виборчій системі властиві й певні недоліки:

1) значна частина виборців залишається без представництва в органах влади, оскільки при розподілі парламентських мандатів має значення тільки одержання кандидатом більшості голосів, а голоси, віддані іншим кандидатам, не беруться до уваги [3, с. 59];

- 2) можливість для здійснення тиску на виборців, маніпуляцій та фальсифікацій;
- 3) сприяє проходженню до парламенту радикальних регіональних політичних партій, водночас перешкоджає розвитку малих і середніх партій;
- 4) розбіжність між кількістю голосів і депутатських мандатів: дві партії, що набрали приблизно однакову кількість голосів, проводять в органи влади різну кількість кандидатів. Партія, що отримала менше голосів, ніж її суперники, навіть може бути представлена в парламенті більшою кількістю депутатських мандатів [10, с. 293].

На площині правової доктрини навколо порівняльних переваг багатопартійної і двопартійної систем тривалий час вирують запеклі дискусії, хоча обидві системи не позбавлені недоліків. Так, двопартійна система полегшує електорату тягар вибору, але водночас скорочує кількість прийнятних альтернативних варіантів, що вкрай негативно позначається на свободі вибору виборців. Вибори можуть бути вільними, але через те, що меншинам відмовлено в праві представництва, їх не можна назвати чесними.

З метою зменшення такої диспропорції та надання національним меншинам шансу бути представленими в органах влади у Сполучених Штатах практикується «джеррімандеризм» – специфічна виборча технологія «нарізки» округів, започаткована Елбріджем Джеррі у 1812 році, завдяки якій демократи перемогли. Водночас, ця маніпулятивна технологія дає можливість кандидатам, наближеним до адміністративного ресурсу, збільшити рівень своєї підтримки.

Таким чином, мажоритарна виборча система має як сильні, так і слабкі сторони, що не заважає їй ефективно використовуватися у країнах англо-американської правової сім'ї, які змогли пристосувати її до власних суспільно-політичних реалій шляхом правильного поділу виборчих округів задля справедливого представництва національних меншин у законодавчих органах влади.

2.2 Переваги і недоліки пропорційної виборчої системи

Пропорційна система або система пропорційного представництва, поширена у країнах «старої демократії», є порівняно молодого і була створена на початку ХХ століття з метою забезпечення рівного співвідношення між кількістю голосів, відданих за ту чи іншу партію, і кількістю місць, які конкретна партія отримує в парламенті. Голосування за цією системою відбувається у багатомандатних округах. Пропорційна виборча система передбачає застосування виборчого порога (відсоткового бар'єра), тобто встановлення мінімального відсотка голосів виборців, який повинна зібрати партія, щоб взяти участь в розподілі мандатів.

«Залежно від можливості впливу виборця на розташування кандидатів у списку розрізняють такі види пропорційної системи:

1) із жорсткими списками (виборець голосує за партію загалом і не може вплинути на розташування кандидатів);

2) з напівжорсткими списками (передбачає для виборця можливість голосувати як за список загалом, так і віддавати перевагу певному кандидату);

3) з преференціями (м'якими списками) виборець не лише голосує за список, але і віддає голоси кандидатам із списку у порядку їх привабливості для виборця)» [3, с. 59].

Цікавим різновидом системи пропорційного представництва, що викликає схвалення політологів, є система «одного перехідного голосу», яка застосовується в Ірландії. Ця система дещо нагадує модель преференційного голосування, виборці визначають рейтинг кожного кандидата, а відмінність полягає в тому, що застосовується вона в багатомандатних округах. Застосовуючи складний метод підрахунку голосів, система «одного перехідного голосу» гарантує отримання місць в багатомандатному окрузі кандидатами, які мають найвищий рейтинг, а також відносно пропорційний розподіл цих місць між політичними партіями. Хоча ірландці, які використовують цю систему з 1921 р. задоволені нею, вона, ймовірно, через свою складність не прижилася більше ніде [9, с. 181].

Пропорційна виборча система має такі переваги:

1) пропорційний розподіл голосів виборців, що забезпечує кореляцію отриманих партією голосів з кількістю депутатських мандатів, мінімізація втрати голосів виборців;

2) забезпечує врахування та представництво інтересів різних суспільних груп, збільшується вплив виборців на формування представницьких органів влади; розвиток громадянського суспільства;

3) сприяє розвитку партійної системи та партійної ідеології, зростанню ролі партій у політичному житті суспільства, закріпленню політичного плюралізму та багатопартійності;

4) існує менше можливостей для фальсифікацій результатів волевиявлення громадян;

5) маючи підтримку політичної партії, депутат має більше можливостей, щоб виконати передвиборні обіцянки;

6) здешевлює витрати на вибори через відсутність необхідності у проведенні додаткових виборів у разі вибування дійсного депутата (у таких випадках його місце займає наступний за списком кандидат) [3, с. 60].

Однак пропорційна виборча система не позбавлена негативних ознак:

1) виборці голосують не за конкретних людей, а за партійний список, при цьому ігноруються особисті якості кандидатів й доволі часто спостерігається купівля місць у партійних списках;

2) відсутність тісного зв'язку, контактів між депутатами і виборцями, а отже і персональної відповідальності депутата перед виборцями за свої дії, оскільки депутата обирають не виборці конкретного виборчого округу, а виборчий корпус усієї країни;

3) доволі складна система підрахунку голосів;

4) до парламенту потрапляє багато політичних сил, що ускладнює процедуру формування парламентської більшості і часто робить уряд у країні нестабільним;

5) обмеження свободи дій депутата, його залежність від партійного керівництва, якому він завдячує своїм обранням [3, с. 60].

Опоненти пропорційної виборчої системи з голосуванням за закриті списки кандидатів часто використовують аргумент, що відповідна система голосування «розриває» зв'язок депутата зі своїм електоратом. Виборці позбавлені важелів впливу на депутатів, які не виконують своїх повноважень щодо представництва інтересів громадян у відповідній раді. На законодавчому рівні закріплене право громадян на відкликання депутата за неналежне виконання його обов'язків, але його місце у раді буде заміщено наступним у списку депутатом. На відміну від мажоритарної виборчої системи, де виборець знає, хто представляє його інтереси у відповідній раді, в умовах системи пропорційного представництва виборець не знає, хто саме з представників політичної партії, яку він підтримав на виборах, представляє його інтереси.

Що стосується інших суттєвих недоліків системи голосування за закриті списки, то до них варто віднести обмежений доступ до інформації про склад виборчих списків та кандидатів, включених до них, наявність у списках суб'єктів виборчого процесу осіб з сумнівною репутацією тощо. Вищеперераховане дає змогу підняти питання про необхідність перегляду цієї системи обрання депутатів відповідних рад та запровадження преференційного голосування (голосування за напівзакриті або навіть відкриті списки).

Більшість експертів наголошують на перевагах пропорційної виборчої системи із відкритими регіональними партійними списками, яка забезпечує подвійну підзвітність народних обранців перед своїм електоратом і водночас перед партією, яка їх висунула; сприяє конкуренції та чіткому розмежуванню політичних сил, а також вирішенню питань локального значення завдяки появі нових політичних сил. Однак і пропорційна система з відкритими списками не позбавлена недоліків: для забезпечення перемоги партії на виборах вона здатна включати до своїх списків відомих особистостей, аби привернути увагу виборців до конкретної політичної сили та маніпулювати їх волевиявлення на

основі особистих вподобань щодо окремих осіб, а не політичної програми партії загалом.

Отже, виборча система пропорційного представництва є оптимальною для поліетнічних та мультикультурних країн задля рівного й справедливого представництва всіх національностей в парламенті, але й ця виборча система має свої недоліки, пов'язані зі становленням багатопартійності та труднощами формування парламентської більшості.

2.3 Порівняльний аналіз європейських моделей виборчих систем

На сьогодні більшість європейських країнах використовують різноманітні системи пропорційного представництва політичних партій (з відкритими і закритими списками, з преференційним голосуванням за одного чи кількох кандидатів тощо). Однак, всі ці виборчі системи відрізняються за величиною округів, методами голосування й підрахунку голосів, розподілом місць, наявністю й величиною порогів для партій і кандидатів та низкою інших параметрів. Мажоритарна система використовується лише у Франції та Великобританії при формуванні складу нижніх палат парламенту. Задля впровадження пропорційної системи з відкритими регіональними списками в Україні варто звернутися до досвіду таких європейських країн, як: Австрія, Естонія, Латвія, Нідерланди, Польща, Чехія та Швеція [35].

За ступенем персоніфікованості пропорційні системи, які застосовуються у 18 країнах Європейського Союзу можна класифікувати таким чином:

1) системи з преференційним голосуванням – розподіл мандатів між кандидатами від партій здійснюється залежно від того, скільки голосів на свою підтримку отримав кожний кандидат від партії, а не в порядку черговості, визначеної списком партії (Бельгія, Греція, Естонія, Латвія, Люксембург, Кіпр, Нідерланди, Польща, Словенія, Фінляндія, Швеція) [5, с. 40];

2) пропорційні системи з голосуванням за закриті списки – виборці не впливають на визначений партійним списком порядок проходження кандидатів до парламенту (Австрія, Іспанія, Італія, Португалія) [5, с. 40] або визначений

порядок проходження кандидатів може бути змінений у випадку, якщо рівень підтримки кандидата становить 10% голосів за партію (Словаччина і Чехія);

3) система, за якої партії самі визначають, чи варто надавати виборцям право визначати порядок проходження кандидатів (ця система виборів застосовується лише у Данії) [5, с. 40].

Естонська модель виборчої системи передбачає проведення парламентських виборів у 12 багатомандатних виборчих округах та розподіл мандатів за кількістю виборців округу. У відповідному місці виборчого бюлетеню виборець вписує номер кандидата, якому він надає перевагу, одночасно підтримуючи партію, від якої він висувається. На відміну від України, порядок висування кандидатів на виборах здійснюється як партіями, так і шляхом само висування.

Як і у випадку Естонії, в Польщі під час парламентських виборів кількість мандатів відповідає кількості мешканців регіону (воєводства) і обчислюється шляхом поділу (загалом нараховується 41 виборчий округ, у кожному з них обирається від 7 до 19 депутатів) [8, с. 48]. Право на участь у розподілі депутатських мандатів мають партії, які подолали 5% загальнодержавний виборчий бар'єр, а також блоки, які отримали на свою підтримку не менше 8% голосів виборців. Якщо жодна з партій і жоден блок не подолали цей бар'єр, то його величина зменшується до 3% для партій і 5% для блоків відповідно. Виборчим кодексом Польщі закріплено 35% квоту представництва жінок у виборчих списках партій та блоків. «На місцевому рівні встановлено мажоритарну систему відносної більшості у гмінах, де кількість населення не перевищує 20 тис. осіб, і запроваджено принцип пропорційного представництва з преференційним голосуванням у багатомандатних виборчих округах у громадах з населенням понад 20 тис. осіб» [37].

Вибори до латвійського Сейму здійснюється за системою пропорційного представництва у 5 багатомандатних виборчих округах, в яких розподіляється від 14 до 28 мандатів. Виборець може проголосувати за одного з кандидатів у списку, за список партії в цілому (вклавши у пакет для бюлетенів бюлетень зі

списком кандидатів партії, яку він підтримує) або проголосувати проти, викресливши ім'я і прізвище кандидата з бюллетеня [30]. Як і в Естонії для участі у розподілі мандатів партії на загальнонаціональному рівні мають подолати 5% виборчий бар'єр.

На парламентських виборах в Нідерландах кандидати висувуються у єдиному загальнодержавному виборчому окрузі, який поділяється на 19 територіальних округів, у кожному з яких партія висуває виборчий список, що є ідентичним загальнонаціональному списку для всіх 19 округів [5, с. 45]. Округи використовуються для прискорення встановлення підсумків голосування, а не для розподілу мандатів. Голосуючи за одного кандидата зі списку партії, вважається, що виборець віддає голос на підтримку всієї партії.

Вибори до нижньої палати чеського парламенту проводяться за пропорційною виборчою системою з голосуванням за відкриті списки у 14 багатомандатних виборчих округах, межі яких збігаються з межами регіонів і в кожному розподіляється від 5 до 25 мандатів [30]. У кожному виборчому окрузі висувається окремий список кандидатів. Кожен виборець може підтримати лише один список кандидатів, підтримавши при цьому не більше 2 кандидатів зі списку. Тут також встановлено 5% виборчий бар'єр у загальнодержавному окрузі. Чеським законодавством, як і естонським, не передбачено механізмів забезпечення збалансованого представництва статей [35].

Місцеві ж вибори у Чеській Республіці відбуваються за пропорційною системою преференційного голосування в одному або у декількох багатомандатних виборчих округах. При цьому виборець може підтримати щонайбільше стільки індивідуальних кандидатів, скільки має бути обрано депутатів, а також має можливість проголосувати за весь список одного суб'єкта виборів. Претенденти, за яких проголосувало 10 і більше відсотків виборців, отримують мандати незалежно від їх місця у списку [30]. Індивідуально обрані кандидати мають пріоритет при формуванні складу ради.

Таким чином, кожна ж з представлених моделей пропорційної виборчої системи з відкритими списками, які діють у сучасних європейських

демократичних державах, має власні особливості, зумовлені потребою забезпечення гнучкості та ефективності проведення виборів та формування представницьких органів влади. Урахування зарубіжного досвіду дозволить Україні забезпечити дієвий механізм реалізації виборчого законодавства на практиці, що сприятиме оновленню політичної еліти країни та становленню її як правової, демократичної держави.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Враховуючи різноманіття виборчих систем та їх моделей, що застосовуються у різних державах Європи, можна дійти наступних висновків:

- 1) не існує ідеальної універсальної виборчої системи, всі вони мають власні переваги та недоліки;
- 2) якщо існуюча в тій чи іншій демократичній країні виборча система не відповідає потребам її громадян, вони можуть змінити її на іншу;
- 3) виборча система тієї чи іншої країни може бути обумовлена історичними, традиційними, культурними та іншими особливостями даної країни;
- 4) перед тим як країна вирішує прийняти нову виборчу систему (або залишити існуючу), всі альтернативні варіанти повинні бути ретельно проаналізовані за допомогою компетентних фахівців;
- 5) жодна модель виборчої системи, що використовуються європейськими країнами, не може бути сліпо запозичена й впроваджена у національне виборче законодавство, а її ефективність може підтвердити тільки виборча практика;
- 6) для того, щоб оцінити якість виборчої системи, необхідно чітко розуміти, які саме результати очікується від її впровадження, яким чином вона виконує свої функції в контексті демократичної політичної системи.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

3.1 Виборчий кодекс України: новації та загрози

Процес прийняття Виборчого кодексу України сягає своїм корінням 2010 року, коли до Верховної Ради було внесено перший законопроект, розроблений робочою групою на чолі з Ю. Ключковським, який отримав схвальний відгук Венеціанської комісії. Однак проєкт так і не був розглянутий народними депутатами, а вибори й надалі відбувалися за трьома різними законами, потребуючи уніфікації та систематизації.

У 2015 р. народні обранці повернулися до питання кодифікації виборчого законодавства й до парламенту було внесено два проєкти Виборчого кодексу, один з яких дублював положення законопроекту 2010 року, він і був прийнятий у першому читанні у 2017 році. Остаточо Виборчий кодекс було схвалено наприкінці 2019 року разом з поправками глави держави. Після близько 4,5 тисяч поправок даний документ став суттєво відрізнятися від початкового варіанту: замість 588 статей стало 289, а замість 5 законодавчих актів кодекс вмістив лише три, залишився закони про Центральну виборчу комісію і Державний реєстр виборців функціонувати як окремі нормативно-правові акти.

Найбільшим нововведенням кодексу стало запровадження пропорційної виборчої системи з відкритими регіональними списками, особливості якої описані у першому розділі. Електорату надана можливість віддати свій голос не лише за політичну силу, програма якої відповідає його інтересам, а й за конкретного кандидата із списку політичної партії. Ця новація знайшла схвалення в експертному середовищі, зазначаючи, що надання можливості громадянам впливати на партійні списки – це крок вперед на шляху до зменшення рівня політичної корупції й підвищення рівня політичної та правової свідомості населення, а також посилення персональної відповідальності депутатів як перед виборцями, які їх обрали, так і перед партією, яка їх висунула і з якою вони поєднані партійною програмою.

Однак варто звернути увагу на потенційні недоліки та загрози, які приховує в собі нова виборча система. Перш за все, це складна система підрахунку голосів та розподілу мандатів і ризик внутрішньопартійної конкуренції. Крім того, партійні списки, передбачені Виборчим кодексом України, виявилися напів відкритими, оскільки перші дев'ять місць у загальнодержавному виборчому партійному списку захищені від впливу голосів виборців, а мандати розподіляються за визначеною партією черговістю між першими 9 кандидатами партії, яка пододала п'ятивідсотковий бар'єр. Ще одним обмеженням є встановлена 25% виборча квота, яку мають набрати кандидати для просування до верхньої частини регіонального списку (ст. 185-186) [4].

У Громадянській мережі «ОПОРА» стверджують, що «вимога набрати 25% від виборчої квоти для просування кандидата, а також закріплення 9-ти гарантованих мандатів за кожною партією, що пододала виборчий бар'єр сприяє закритості виборчого списку насамперед на користь «малих» партій, оскільки непропорційно велика кількість кандидатів від них отримують мандати за партійною черговістю» [14].

Невдалою вважається і нова форма виборчого бюлетеню, яка міститиме перелік всіх партій та кандидатів від кожної з них в регіональному списку – від 5 до 17, залежно від кількості виборців в регіоні, що зробить бюлетень занадто об'ємним і заплутаним для виборців. Аби бюлетень визнавався дійсним, необхідною умовою є голосування за політичну партію, голосувати за кандидата не обов'язково, якщо виборець вважає складений партією список задовільним. За таких умов «необхідність двічі проставити відмітки та незручне розташування місця для номеру конкретного кандидата стимулює виборців до збереження практики голосування за закриті партійні списки. Виборці голосуватимуть лише за партію і оминатимуть увагою або ухилятимуться від підтримки конкретного її представника» [10, с. 9].

Викликають побоювання норми Виборчого кодексу щодо залежності кількості депутатських мандатів у кожному з регіонів від активності виборців.

У більшості європейських країн кількість мандатів, яка підлягає розподілу в регіоні, залежить від кількості зареєстрованих виборців, що сприяє рівному, стабільному і справедливому представництву всіх регіонів у законодавчому органі незалежно від показників явки.

Беззаперечно позитивними зрушеннями є запровадження електронної подачі документів від виборців і кандидатів до Центральної виборчої комісії та Державного реєстру виборців, а також закріплення вичерпного переліку підстав для відмови в реєстрації кандидатів й положення про те, що «помилки і неточності, виявлені в поданих організацією партії на реєстрацію документах, що не є перешкодою для розуміння змісту викладених відомостей, підлягають виправленню або уточненню» [1].

Виборчий кодекс містить вичерпний перелік тих, хто позбавлений права голосувати на місцевих виборах, оскільки «до місцевої громади не відносяться: військовослужбовці строкової служби; українці, які проживають за кордоном; громадяни, визнані судом недієздатними і громадяни, що відбувають термін в місцях позбавлення волі за рішенням суду. Але найбільшим досягненням нового законодавства стало поновлення права внутрішньо переміщених осіб та трудових мігрантів щодо участі в місцевих виборах. Зазначеним категоріям громадян України Виборчий кодекс встановлює право змінювати виборчу адресу за спрощеною процедурою» [12, с. 10].

Прогалиною нового виборчого законодавства є відсутність положень, які б регулювали питання передвиборної агітації в Інтернеті, протидії дезінформації та забезпечення прозорості фінансування політичної реклами. Натомість кодексом врегульовано питання щодо діяльності засобів масової інформації під час виборчого процесу, які здатні значно впливати на суспільну думку й поведінку виборців. Зокрема, передбачені положення щодо недопущення приховання засобами комунікації суспільно необхідної інформації, що стосується виборів, а також перекручування інформації; достовірності інформації та необхідності отримувати інформацію про вибори з двох і більше джерел, віддаючи перевагу першоджерелам [4]. Встановлено

вимогу оприлюднення передвиборчих опитувань із зазначенням замовника, території, де було проведене опитування, кількості респондентів, похибки та інших даних, але не пізніше, ніж за 7 днів до виборів, а також у день голосувань [4].

Доволі неоднозначними є думки експертів щодо наступних новел Виборчого кодексу: скорочення строків оскарження рішень, дій, бездіяльності виборчих комісій до 2 днів з дня відповідної події чи ухвалення рішення; надання депутатським групам Верховної Ради України права на обов'язкове представництво у складі територіальних та дільничних виборчих комісій; потенційна можливість виникнення проблем у випадку подання документів для реєстрації депутата, обраного у дві ради, до двох територіальних виборчих комісій; використання інноваційних технологій у виборчому процесі. Сумнівним також вбачається скасування виборності старост напередодні початку виборів.

Що стосується можливостей застосування електронного голосування, то «рішення про впровадження інноваційних технологій, технічних та програмних засобів під час організації та проведення виборів у формі проведення експерименту або пілотного проєкту приймає ЦВК на окремих виборчих дільницях. Зазначений експеримент може полягати у 1) машинному голосуванні виборців на виборчій дільниці за допомогою технічних та (або) програмних засобів; 2) проведення підрахунку голосів виборців за допомогою технічних засобів; 3) складання протоколів про підрахунок голосів, підсумки та результати голосування з використанням інформаційно-аналітичної системи. Результати таких проєктів або експериментів використовуються для надання пропозицій щодо вдосконалення законодавства щодо впровадження та не мають юридичних наслідків стосовно встановлення підсумків чи результатів виборів» [4].

Таким чином, новий Виборчий кодекс України запровадив суттєві зміни процедури здійснення виборчого процесу, які були по-різному сприйняті й оцінені в експертному середовищі, окремі новації і положення законодавства

викликали справжній шквал критики. Однак, загалом більшість експертів підтримують позицію, що сам встановлення уніфікованих правил виборчого процесу матиме позитивний вплив на стабілізацію політичної ситуації у державі, посилення гарантій законності і демократичності виборів в Україні. Фахівці наголошують на необхідності доопрацювання окремих положень Виборчого кодексу, які викликали найбільше дискусій в експертному середовищі.

3.2 Механізми удосконалення виборчої системи України

Удосконалення виборчої системи потребує розробки та застосування механізмів, спрямованих на усунення потенційних загроз, що виникають у зв'язку з недосконалістю законодавчих норм у процесі їх реалізації, та спроб маніпулювання і фальсифікації результатів народного волевиявлення, а також нівелювати їх негативний вплив.

«Одним з найголовніших у подоланні проблем у виборчій системі України є адміністративний механізм. Лише неупереджене ставлення до суб'єктів виборчої системи усіх органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, судів, різних підприємств та організацій дасть змогу наблизити рівень проведення виборів до європейського рівня. Значна відповідальність покладається також на багаторівневу систему виборчих комісій, яка зобов'язана не допустити застосування адміністративного ресурсу, у результаті використання якого відбувається не волевиявлення народу, а самовідтворення влади» [7].

Важливим є інформаційний механізм, що покликаний регулювати діяльність засобів масової інформації під час виборів. Варто внести зміни до положень Виборчого кодексу з питань функціонування ЗМІ під час виборів та проведення передвиборної агітації, розширити перелік обов'язкових для оприлюднення виборчих даних. Ще один кроком задля покращення інформаційного механізму виборчого процесу є розробка плану інформаційно-просвітницьких кампаній для виборців, основними акцентами яких мають стати

способи голосування та специфіка нових виборчих систем, особливості процедури зміни виборчої адреси на основі звернення виборця [14].

Потребують доопрацювання положення щодо проведення передвиборної агітації в мережі Інтернет. Засоби масової інформації в мережі Інтернет не мають законодавчо визначеного статусу. Виборчий кодекс України визначає, що «передвиборна агітація може здійснюватись у будь-якій формі та будь-якими засобами, що не суперечать Конституції України та законам України» [4]. Отже, можна дійти висновку, на передвиборну агітацію в мережі Інтернет поширюються загальні правила щодо передвиборної агітації, крім обов'язків щодо визначення розцінок вартості одиниці друкованої площі та одиниці ефірного часу, попередньої оплати, здійснення запису усіх передач, що містять передвиборну агітацію, обов'язку засобів масової інформації, їхніх посадових та службових осіб і творчих працівників під час виборчого процесу у своїх матеріалах і передачах, не обумовлених угодами з кандидатами, партіями, не агітувати за або проти кандидатів, партій, не оцінювати їхніх передвиборних програм. Всі ці питання потребують законодавчого регулювання з метою забезпечення рівних можливостей у веденні передвиборної агітації [36].

Важливе значення має правовий механізм подолання проблем. Актуальним залишається питання внесення змін до кримінального закону та Кодексу України про адміністративні правопорушення з метою забезпечення балансу між профілактикою виборчих правопорушень та відповідальністю за їх вчинення, створять сприятливі умови для розслідування порушень, а також закріплять ефективні засоби протидії порушенням виборчих прав громадян, зокрема вважається доцільним включення положення щодо підкупу кандидата, які дадуть можливість притягувати до відповідальності за використання технічних кандидатів [13].

Наступним елементом, що потребує удосконалення є інститут грошової застави, яка мала б слугувати превентивним механізмом для запобігання зловживанню кандидатами та партіями виборчими правами, своєрідним фільтром для обмеження участі у виборах технічних кандидатів. Однак, наразі

непомірні суми грошової застави лише ставлять під сумнів аспект рівності прав щодо доступу до політики, обмежуючи права політичних партій і кандидатів з мізерними фінансовими ресурсами, й, даючи можливість балотуватися представникам олігархічних угруповань. Тому актуальним є питання зміни розміру грошової застави або пошуку альтернативних варіантів відсіювання кількості та якості кандидатів на виборах, не створюючи при цьому необґрунтованих бар'єрів для пасивного виборчого права громадян. Якщо звернутися до міжнародного досвіду, то інститут грошової застави широко використовується на різних видах виборів більш як 80 країнах світу. Водночас деякі демократичні держави практикують збір підписів виборців (Грузія, Польща) або використовують комбінацію обох механізмів (Болгарія, Нідерланди) [38].

Також вбачається доцільним внесення змін до Закону України «Про Центральну виборчу комісію» [32] з метою забезпечення її незалежності від політичних впливів, а також в частині положень Виборчого кодексу про використання інноваційних технологій у виборчому процесі у формі пілотних проєктів або експериментів. «Важливим завданням для влади, на думку фахівців, має стати серйозна підготовка до процесу формування виборчих комісій. Члени виборчих комісій, враховуючи особливості процедури голосування і підрахунку голосів для розподілу місць між суб'єктами виборчого процесу, мають бути справжніми професіоналами. Для навчання членів виборчкомів доведеться залучити суттєві фінансові й організаційні ресурси держави, представників громадського сектору і міжнародних організацій» [12, с. 14].

Важливо у процесі удосконалення виборчого законодавства посилити стандарти прозорості виборчих фінансів, розглянути питання про зниження виборчої квоти, удосконалення форми виборчого бюлетеню тощо.

Підбиваючи підсумки, вищезазначені зміни дозволять покращити механізм здійснення виборчого процесу та забезпечать рівний доступ громадян до реалізації своїх виборчих прав.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

Очевидно, Виборчий кодекс не є ідеальним та потребує значних доопрацювань, але його прийняття є величезним кроком на шляху до стабільності та гармонізації виборчого законодавства, утвердження в Україні міжнародних демократичних стандартів.

У рамках вдосконалення політико-управлінських відносин у сфері виборів необхідно забезпечити дієвість наступних механізмів:

- правового – конституційне закріплення характеру виборчої системи, забезпечення незалежності Центральної виборчої комісії, її професіоналізації;

- адміністративного – обмежити використання адміністративного ресурсу представниками влади, встановивши відповідальність членів численних виборчих комісій ;

- фінансового – запровадити контроль за рухом коштів у виборчій системі, у тому числі міжнародної фінансової допомоги, посилити стандарти прозорості виборчих фінансів;

- інформаційного – доопрацювати положення про функціонування засобів масової інформації під час виборчого процесу та проведення передвиборної агітації, у тому числі в мережі Інтернет;

- механізму притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення виборчого законодавства;

- громадського – можливість участі недержавних (громадських) організацій у спостереженні за ходом виборчого процесу, моніторингу подій, організації та участі в екзит-полах тощо.

Окрім внесення змін до законодавства, запорукою ефективності виборчого процесу є становлення високого рівня правової свідомості та культури виборців за допомогою проведення інформаційно-просвітницьких заходів.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновки:

1. Процес становлення сучасного виборчого парламентського законодавства України має мінливий, хаотичний характер, пов'язаний з частими змінами виборчої системи – 4 рази за 29 років незалежності – починаючи від мажоритарної і закінчуючи змішаною виборчою системою. Найважливішою новацією Виборчого кодексу є запровадження на виборах народних депутатів пропорційної системи з голосуванням за відкриті партійні списки.

2. Законодавство про вибори Президента України є відносно стабільним і не зазнало суттєвих змін з прийняттям Виборчого кодексу. При цьому ОБСЄ та Венеціанська комісія неодноразово наголошували на необхідності перегляду строків призначення і проведення виборів, їх оскарження; зміни порядку утворення виборчих комісій й удосконалення механізму формування дільничних і окружних виборчих комісій, перегляду деяких їхніх повноважень; реєстрації виборців.

3. Законодавство України про місцеві вибори багаторазово змінювалося разом зі зміною виборчих систем, що сформувало негативну тенденцію підлаштування положень виборчого закону під кожні вибори. Складність обумовлена великою кількістю виборчих суб'єктів місцевого самоврядування та різними системами для їх обрання. Загалом виборчому законодавству притаманний міжгалузевий, комплексний характер, воно є юридично не однорідним, оскільки включає не лише окремі положення, але й нормативні акти з конституційного, адміністративного, фінансового, трудового, кримінального та інших галузей права.

4. Вибір моделі виборчої системи у різних країнах залежить від форми правління, державно-територіального устрою та режиму, національного складу суспільства, історико-культурних цінностей, впливу зовнішніх чинників. Жодна з виборчих систем не є універсальною, має власні сильні та слабкі сторони.

5. Мажоритарна виборча система була історично першою, здебільшого застосовуються у країнах англо-американської правової сім'ї, сприяє становленню двопартійності, але не завжди пропорційно і справедливо відображає інтереси всього населення.

6. Перевагами пропорційної виборчої системи є представництво інтересів різних суспільних груп та забезпечення політичного плюралізму, на противагу цьому – труднощі у формуванні парламентської більшості, розрив зв'язків між обранцями та електоратом, складність у підрахунку голосів.

7. Більшість країн Європейського Союзу використовують різні моделі пропорційної системи, пристосовуючи їх до національних суспільних реалій (Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Естонія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Люксембург, Нідерланди, Польща, Португалія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Чехія, Швеція). Найбільш популярними є системи з м'якими списками або так званими преференціями. Варіюються також відсоток виборчого прохідного бар'єру, стадії розподілу мандатів та способи розподілу нерозподілених мандатів.

8. Основними новаціями Виборчого кодексу України стали: зміна виборчих систем для парламентських і місцевих виборів, закріплення 9-ти гарантованих мандатів та 25-ти відсоткової виборчої квоти; нова форма виборчого бюлетеню; можливість електронної подачі документів; обмеження підстав для відмови у реєстрації кандидата; вичерпний перелік осіб, що мають право голосу на місцевих виборах; особливості діяльності засобів масової інформації під час виборів тощо.

9. Вдосконалення сучасного виборчого законодавства України потребує розробки та застосування правового, адміністративного, інформаційного, громадського, фінансового механізмів, покликаних усунути потенційні загрози маніпулювання і фальсифікації під час виборів, нівелювати їх негативний вплив і забезпечити вільне волевиявлення громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз ОПОРИ проєкту змін до Виборчого кодексу. URL: <https://www.oporaua.org/report/vybory/19930-analiz-opori-proiektu-zmin-do-viborchogo-kodeksu> (дата звернення 21.11.2020).
2. Богашева Н. В. Законодавче регулювання виборів в Україні: проблеми стабільності. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 2. С. 32–38.
3. Бучин М., Федорій І. Порівняльний аналіз основних виборчих систем: проблема вибору оптимальної моделі виборчої системи для України у плані дотримання демократичних принципів виборів. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*: Зб. наук. пр. Львів, 2009. Вип. 21. С. 58–62.
4. Виборчий кодекс України: Кодекс України від 19.12.2019 р. № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20> (дата звернення 12.11.2020).
5. *Вибори в Європейському Союзі / за ред. Ковриженка Д.С.; Лабораторія законодавчих ініціатив*. Київ: ФАДА, ЛТД, 2006. 156 с. URL: https://parlament.org.ua/docs/files/8/1150892324_ans.pdf (дата звернення 12.11.2020).
6. Галус О. О. Становлення та розвиток інституту виборів в Україні. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4. С. 36–41.
7. Генералюк В. В. Механізми удосконалення виборчої системи України. *Електронне наукове фахове видання «Державне управління: теорія і практика»*. 2010. №1. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10gvvvsu.pdf>
8. Головка А. Пропорційна система відкритих регіональних списків: досвід Європи та перспективи для України. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. Ужгород: Говерла, 2014. Вип. 17. С. 45–50.
9. Даль Р. О демократии / Пер. с англ. А.С. Богдановского; под ред. О.А. Алякринского. Москва: Аспект Пресс, 2000. 208 с.

10. Демченко В. Г. Мажоритарна виборча система: порівняльно-правова характеристика. *Молодий вчений*. 2016. № 11. С. 292–296.
11. Дослідження найбільш поширених у світі пропорційних виборчих систем і перспектив їх запровадження у національне державотворення та правотворення. Аналітична доповідь / О.А. Фісун, В.В. Борщевський, А.І. Кудряченко та ін.; за заг. ред. О.А. Фісуна. Київ: НІСД, 2007. 120 с.
12. Закірова С. Досягнення і втрачені можливості нового Виборчого кодексу України. *Громадська думка про правотворення*. 2020. № 1 (186). С. 5–15. URL: <http://nbuvipar.gov.ua/images/dumka/2020/1.pdf>.
13. Заява ОПОРИ щодо прийнятих змін до виборчого законодавства. URL: https://www.oporaua.org/statement/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/20178-zaiava-opori-shchodo-priiniatikh-zmin-do-viborchogo-zakonodavstva (дата звернення 21.11.2020).
14. Заява ОПОРИ щодо ухвалення Виборчого кодексу за результатами його повторного розгляду. URL: <https://www.oporaua.org/statement/vybory/19583-zaiava-opori-shchodo-ukhvalennia-viborchogo-kodeksu-za-rezultatami-iogo-povtornogo-rozgliadu> (дата звернення 21.11.2020).
15. Ковальчук О. Закон України «Про місцеві вибори»: недоліки та шляхи вдосконалення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2017. № 865. С. 557-562.
16. Нечаєва Г. М. Політико-правові аспекти законодавчого забезпечення виборчого процесу в сучасній Україні. *Сучасне суспільство*. 2019. Вип. 1 (17). С. 134–144.
17. Основні напрями удосконалення законодавства з місцевих виборів у контексті кодифікації виборчого законодавства. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/697/> (дата звернення 28.10.2020).
18. Про Аналіз стану законодавчої бази про вибори Президента України: напрямки та шляхи удосконалення згідно з рекомендаціями місії ОБСЄ/БДПЛ зі спостереження за виборами та Європейської комісії «За

демократію через право» (Венеціанської комісії): Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 18.09.2015 р. № 18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018760-15> (дата звернення 24.09.2020).

19. Про Аналіз стану парламентського виборчого законодавства України: напрямки та шляхи його удосконалення згідно з рекомендаціями місії ОБСЄ/БДПЛ зі спостереження за виборами та Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії): Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 18.09.2015 р. № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017760-15> (дата звернення 24.09.2020).

20. Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад: Закон України від 24.02.1994 р. № 3996-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3996-12> (дата звернення 18.10.2020).

21. Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 14.01.1998 р. № 14/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/14/98-вр> (дата звернення 18.10.2020).

22. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 06.04.2004 р. № 1667-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-15> (дата звернення 18.10.2020).

23. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 10.07.2010 р. № 2487-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2487-17> (дата звернення 18.10.2020).

24. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 18.11.1993 р. № 3623-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3623-12> (дата звернення 10.09.2020).

25. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 24.09.1997 р. № 541/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541/97-вр> (дата звернення 10.09.2020).

26. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 18.10.2001 р. № 2766-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2766-14> (дата звернення 10.09.2020).

27. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17.11.2011 р. № 4061-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17> (дата звернення 12.09.2020).

28. Про вибори Президента України: Закон України від 05.07.1991 р. № 1297-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1297-12> (дата звернення 21.09.2020).

29. Про вибори Президента України: Закон України від 05.03.1999 р. № 474-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-14> (дата звернення 21.09.2020).

30. Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України»: Закон України від 07.07.2005 р. № 2777-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2777-15> (дата звернення 10.09.2020).

31. Про місцеві вибори: Закон України від 14.07.2015 р. № 595-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#n1742> (дата звернення 28.10.2020).

32. Про Центральну виборчу комісію: Закон України від 30.06.2004 р. № 1932-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15> (дата звернення 12.11.2020).

33. Ревунець Г. А. Генезис законодавства про вибори Президента України. *Цінність права як найефективнішого регулятора суспільних відносин: міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 2–3 жовтня 2020р.* Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2020. С. 10–13.

34. Ревунець Г. А. Історичні аспекти становлення парламентського виборчого законодавства в Україні. *Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 18–19 вересня 2020 р.* Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. С. 21–24.

35. Ревунець Г. А. Порівняльний аналіз європейських моделей пропорційного парламентського представництва. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі*: зб. наук. ст. за матеріалами VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 19 березня 2020 р.). Житомир, 2020. С. 260–262.

36. Сафаров А. Особливості передвиборної агітації в Інтернеті. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/osoblyvosti-peredvybornoji-agitatsiyi-v-interneti-i35372> (дата звернення 21.11.2020).

37. Системи виборів до місцевих органів влади у країнах центральної та східної Європи: досвід для України. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/905/> (дата звернення 10.11.2020).

38. Стаднік Є. Грошова застава на місцевих виборах. *Центр демократії та верховенства права*. URL: <https://cedem.org.ua/articles/zastava-mistsevi-vyboru/> (дата звернення 21.11.2020).

39. Турчинов К. О. Окремі питання законодавчого забезпечення виборів Президента України. *Університетські наукові записки*. 2016. № 60. С. 25-30.

40. Федорів Х. І. Поняття виборчої системи та її характеристика. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2012. № 3(19). С. 205–214.